

Kocaeli Sağlık Turizmine Yönelik Nitel Bir Çalışma

Tülay POLAT ÜZÜMCÜ¹, Seher ÇİMEN¹

¹Kocaeli Üniversitesi Kartepe Turizm MYO

*Sorumlu Yazar

E-mail: tulay.uzumcu@kocaeli.edu.tr

Geliş Tarihi: 01 Eylül 2019

Kabul Tarihi: 30 Ekim 2019

Özet

Tıbbın ve turizmin bir araya geldiği sağlık turizminin ilk ortaya çıkışı az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ekonomik koşulları iyi olan insanların sağlık sorunlarına çözüm bulmak için gelişmiş ülkelere gidişi şeklindedir. Ortalama yaşam süresinin uzaması ile birlikte kronik hastalıkların ve çevresel değişimle birlikte sağlık sorunlarının artması sağlık hizmetine olan talebi artırmıştır. Artan talep sağlık hizmeti almak için bekleme süresini, ekonomik beklentileri ve prosedürleri çoğaltmıştır. Bu sorunları aşmak için insanlar daha ekonomik, daha kaliteli sağlık hizmeti sunan ülkelere seyahat etmeye başlamışlar ve bu durum sağlık turizminin gelişmesine neden olmuştur.

Ülkemiz tarihi ve kültürel değerleri, doğal güzellikleri ve akredite olmuş, kaliteli, yeni tıbbi yöntemlerle hizmet veren hastaneleri ile son yıllarda sağlık turizminde tercih edilen destinasyonlar arasında yer almıştır. Kocaeli ili ülkemizde sağlık turizminde ilk dört kent arasına girerek uluslararası sağlık turistlerini ağırlamaya başlamıştır. Bu bağlamda bu çalışma Kocaeli’nde sağlık turizminin mevcut durumunun incelenmesi ve kentin sağlık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında Kocaeli ilinde sağlık turizmine hizmet veren hastane, sağlıklı yaşam merkezi, termal/welness-SPA oteller ve kamu yöneticileri ile STK temsilcileriyle konu ile ilgili derinlemesine bilgi edinmek için nitel araştırma yönteminden yararlanılmış, sağlık turizmi tesisleri ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmış ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmıştır. Ardından kentin sağlık turizmi potansiyeline yönelik SWOT analizi yapılmış ve kentte sağlık turizminin güçlü ve zayıf yönleri ile tehdit ve fırsatları belirtilmiştir. Araştırma sonucunda; Kocaeli ilinin sağlık turizmi potansiyeline sahip olduğu ve özellikle medikal turizmin öne çıktığı görülmüştür. Ayrıca kentin iyi bir konumu olduğu, ulaşım ve konaklama olanakları ile gelişmiş hastanelerinin bulunduğu ve turizm, tarih ve kültür açısından zengin bir bölge olduğu tespit edilmiştir. Ancak Kocaeli’nin sanayi şehri olarak anılması, direkt uçuşların olmaması, yeterli sağlık turizmi belgesi sahibi kurumu olmaması, mevzuata yönelik sıkıntılar, yasal alt yapı eksikliği, aracı kurumlara ilişkin düzenlemeler bulunmadığı ve yabancı dil sorunu, devlet hastanelerinde verilen otelcilik hizmetlerinin eksikliği ile kamu hastanelerinde uluslararası sağlık turistlerine yönelik ağırlama ve organizasyon hizmeti sağlanmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sağlık Turizmi, Kocaeli, SWOT Analizi, Nitel Araştırma

A Qualitative Research For Health Tourism In Kocaeli Province

Absract

The first emergence of health tourism, where treatment and tourism are joined together, is described as traveling to developed countries to find a proper treatment for health problems of people who have economic conditions in their countries. The increase in the average of life expectancy, the increase in chronic diseases and health problems with environmental changes increased the demand on health services. This increase on demand on health services has extend the waiting times, economic expectations and procedures. To overcome these problems, people have traveled to the countries where they have much more economical or higher quality services, and this has led to the development of health tourism. Our country, has been one of the most preferred destinations in health tourism with its location, historical and culture values, natural beauties and accredited hospitals where they have high quality and new medical treatment methods. Kocaeli province is considered to be one of the top four cities in health tourism in our country and has started to host international health tourists. In this context, this study includes examining the current status of health tourism in kocaeli and evaluating the health tourism potential of the city. In this regard, qualitative research method was used in order to obtain in-depth information about the subject with hospitals, healthy living centers, thermal / wellness-SPA hotels, public managers and representatives serving in health tourism in Kocaeli and short interviews were conducted with health tourism facilities. The results obtained were interpreted with descriptive analysis method. Accordingly, SWOT analysis was conducted for the health tourism potential of the city where the strengths, weaknesses and opportunities of health tourism in the city were identified. As a result of this research; it is seen that Kocaeli has the potential of health tourism and especially medical tourism is prominent. Moreover, Kocaeli has a good location, transportation and accommodation facilities and developed hospitals and tourism, and also, it is a region rich of history and culture. However, Kocaeli is known as an industrial city, there are no direct flights, and there are no enough health tourism certificate holder institutions, problems related to legislation, lack of legal infrastructure, lack of regulations regarding intermediary institutions and foreign language problem, the lack of hospitality services provided in public hospitals could not provide hospitality and organization services for international health tourists in public hospitals is understood as well.

Keywords: Health Tourism, Kocaeli, SWOT analysis, Qualitative Research

1. GİRİŞ

Sağlık turizmi, insanların kaybolan sağlıklarını tekrar kazanmak, sağlıklarını uzun süre koruyabilmek, zinde kalarak daha kaliteli bir yaşam sürdürebilmeyi yaşam tarzı haline getirmeyi benimseyen bedensel ve ruhsal sağlığına önem veren insanların yaptıkları turistik seyahatler sonucu ortaya çıkmıştır. Geçmişte insanlar kendi kentlerinde veya ülkelerinde bulunmayan tedaviler ya da daha kaliteli sağlık hizmeti almak için tıpta ilerlemiş kent/ülkelere seyahat etmekteydi. Ancak günümüzde bu durum tersine dönmüş, insanlar; gelişmiş ülkelerde sağlık sigortasının pahalı olması, kimi tedavilerin sigorta kapsamı dışında kalması, kimi tedaviler için uzun bekleme sürelerinin olması ve alternatif tedavi yöntemlerinin olduğu ülkelere yönelmek için tıbbi bakımdan gelişmekte gösteren ve aynı zamanda alternatif bir tatil olanağı sunan destinasyonlara yönelmişlerdir. Dünyada bu bağlamda turistler daha çok Hindistan, Tayland, Malezya, Singapur, Güney Kore, Kosta Rika gibi ülkelere sağlık turizmi amaçlı seyahat etmektedir.

Dünya’da sağlık turizminin gelişimine paralel olarak ülkemizde de son yıllarda sağlık turizmine önem verilmiş ve uluslararası alanda turist ağırlanmaya başlamıştır. Buna yönelik Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli kamu ve özel sektördeki kuruluşlar tarafından sağlık turizmi ile ilgili çalışmalar yapılmakta, bu konuda yasal çerçeve oluşturulmakta ve projeler geliştirilerek, yatırımlar yapılmaktadır. Bu kapsamda Sağlık Bakanlığı 2011 yılında Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı kurarak, ülkemizde sağlık turizminin geliştirilmesi ve denetlemesine ilişkin faaliyetleri yürütmektedir.

Ülkemizde olduğu gibi sağlık turizmi son yıllarda Kocaeli ilinde de gelişme göstermiş ve sanayi kenti olarak anılan Kocaeli, İstanbul, Ankara, Bursa gibi metropol kentlere yakınlığı, havaalanı dahil her tür ulaşım imkânının bulunması, sağlıklı yaşam merkezine sahip olması, gelişmiş tıbbi donanıma sahip nitelikli kamu ve özel hastaneleri, doğal ve kültürel çekicilikleri ve termal olanaklarıyla sağlık turizmi potansiyeline sahiptir. Kocaeli’nde kamu ve özel olmak üzere 15 hastane “Uluslararası Sağlık Turizmi Yetki Belgesi” almaya hak kazanmış ve kentin uluslararası boyutta sağlık turizmine hizmet verebilmesine olanak sağlamıştır. Bu kapsamda çalışmada, Kocaeli ilinde sağlık turizmi potansiyelinin belirlenmesi ve sağlık turizminin mevcut durumunun incelenerek, kentin sağlık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında; destinasyonlarda sağlık sektörünün incelendiği, destinasyonların sağlık turizmine yönelik SWOT analizi yapıldığı, destinasyonların mevcut durumunun tespiti ve diğer destinasyonlarla karşılaştırıldığı, yasal düzenlemeler ve mevzuata yönelik teorik ve uygulamalı çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada kentin sağlık turizmi potansiyelinin belirlenmesi için SWOT analizi yapılmış, kentin sağlık turizmi potansiyeline yönelik istatistiki bilgiler verilerek Türkiye’deki diğer destinasyonlara göre avantaj ve dezavantajları değerlendirilerek, sağlık turizminin geliştirilmesi için öneriler getirilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1 Sağlık Turizmi Kavramı

Türk Dil Kurumuna göre sağlık, bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliği, sıhhat ve afiyet olarak tanımlanmaktadır(<http://sozluk.gov.tr/>). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise sağlığı, yalnız hastalık ve sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlamıştır (Özağaç, 2013:2). Bu bağlamda bugünkü yaşam tarzında sağlık, sadece bir hastalığın olmaması değil, bir bütün olarak beden, zihnen ve sosyal yönlerden tam bir iyilik hali içinde olmaktır (Kocabaş, 2007). Turizm, insanların sürekli yaşadıkları yer dışında yaptıkları seyahat ve gittikleri yerlerde geçici konaklamalarından doğan ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili faaliyetlerdir (Olalı, 1986:1). AITEST (Uluslararası Turizm Uzmanları Birliği)’e göre ise turizm, insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buradaki genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olay ve ilişkileri bütün olarak tanımlanmaktadır (Kozak ve Bahçe, 2012). Bu kapsamda sağlık ve turizme ilişkin literatürü; sağlık turizmi ve turist sağlığını iki ayrı kavram olarak ele almak gereklidir. *Turist sağlığı*, turistik yaşamla ilgili; temel sağlık hizmetleri, ilk yardım, acil tedavi, yoğun bakım gibi sağlık sorunlarını içeren tedavi hizmetleri ile kaza ve bulaşıcı hastalıklardan

korunmak amaçlı önlemler ve turistin başına gelebilecek hallerde verilen tanı ve tedavi hizmetleri olarak tanımlanabilir. *Sağlık turizmi* ise; bireylerin sağlığını geliştirmek, korumak veya sağlık sorunlarına çare bulmak amacıyla yapılan her türlü turistik seyahatleri içermektedir (Özsarı ve Karatana, 2013:137).

Günümüzde insanlar sağlık sorunlarını çözerken, yalnızca kendi ülkelerindeki sağlık olanaklarını, hekimleri ya da fiyatları değil; en iyi çözüm ve en iyi fiyat seçeneklerini değerlendirerek hareket etmekte ve bu bağlamda; tedavi ve tatil amaçlı, şehirlerarası ya da ülkelerarası yapılan seyahatlerden doğan tüm etkinliklere de Sağlık Turizmi denilmektedir. Sağlık Turizmi; kısaca tedavi amacı ile yapılan seyahatler olup, sağlık turizmi, fizik tedavi ve rehabilitasyon gereksinimi olanlarla birlikte uluslararası hasta potansiyelini kullanarak sağlık kuruluşlarının büyümesine olanak sağlayan turizm türüdür (Aydın, 2012).

Cohen'e (2006) göre; sağlık turizm pazarı açısından turistler ya da ziyaretçiler 5 temel kategoride gruplandırılabilir. Bunlar (İçöz, 2009: 2260-2261):

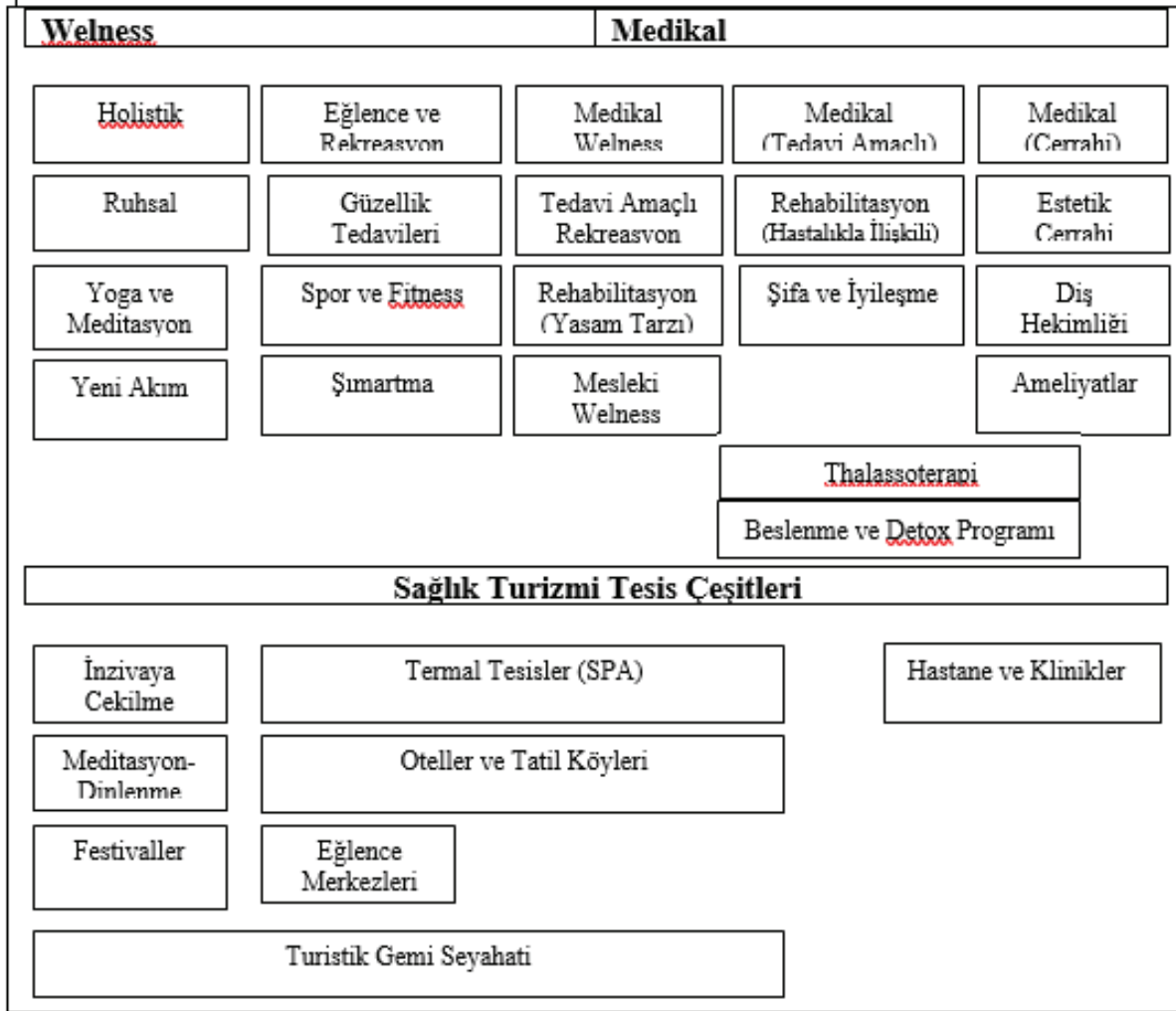
- **Yalnızca turist:** Ziyaret ettikleri ülkede herhangi bir tıp hizmetinden yararlanmayan turistler ya da ziyaretçilerdir.
- **Tatilde tedavi edilen turist:** Seyahati sırasındaki rahatsızlanma ya da kaza nedeni ile tıp hizmeti ve tedavi alan turistlerdir.
- **Tatil ve tedavi amaçlı turistler:** Bu turistler ziyaret ettikleri ülke/bölgeye tam anlamı ile tıbbi nedenlerle gitmezler. Ancak ziyaret ettikleri bölgede bazı rahatsızlıkları için tedavi olanakları olması tercih nedenidir. Diğer bir deyimle tatilde tedavi amaçlı turistlerdir.
- **Tatil yapan hastalar:** Bu ziyaretçiler esasen bir bölgeye tedavi amaçlı giderler, ancak iyileştikten sonra, ya da tedavi sonrası gittikleri bölgede tatil de yapan ziyaretçilerdir.
- **Yalnızca hastalar:** Bu gruptaki medikal turistlerin bir bölgeye gidiş amaçları yalnızca o bölgede tedavi olmak ya da operasyon geçirmektir. Tatil gibi bir amaçları yoktur.

Özetle sağlık turizmi, genel olarak sağlığın geliştirilmesi, sağlığın korunması ve sağlığın geri kazanılması amacıyla başlayan ve sağlık hizmetleri unsurlarının yanı sıra tatil unsurlarını da kapsayan seyahatler, konaklamalar ve organizasyonlardan doğan olay ve ilişkilerin bütünü olarak tanımlamak mümkündür.

2.2 Sağlık Turizmi Çeşitleri

Sağlık turizmi türlerine yönelik çeşitli yazarlar tarafından farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Jabbari (2009) sağlık turizmini; wellness, şifa ve medikal turizm olarak üç kategoriye ayırmış, Caballero-Danell ve Mogomba (2007) ise wellness ve medikal turizm olarak sınıflandırmıştır. Ghazali (2002)'ye göre sağlık hizmetleri; medikal pazar, wellness pazarı ve fitness pazarı olup, Gonzales ve Brenzel (2001) sağlık turizmini; sağlığı geliştirmeye yönelik hizmetler (kaplıca, bitkisel tedavi, masaj vb.), tedaviye yönelik hizmetler (estetik ameliyat, kalp-göz ameliyatı vb.) ve rehabilitasyon hizmetleri (dializ, bağımlılık programı, yaşlı bakım programı vb.) için gerçekleştirilen sağlık hizmetleridir. Smith ve Kelly (2006) turist motivasyonlarını esas alarak bir sınıflandırma yapmışlar ve sağlık turizmi motivasyonlarını; cerrahi tedavi, beden ve ruh sağlığı, gerçeklerden uzaklaşma, zevk alma, psikolojik rahatlama, ruhani huzuru sağlama ve kamu yararına işler yapmak olarak belirlemiştir. Smith ve Puczko (2009)'da sağlık turizmine katılma tercihinde bulunan kişilerin taleplerine ve sağlık turizmi trendlerine göre ortaya çıkan tesis ve hizmetleri wellness ve medikal olarak iki alana ayırmışlardır (Şekil 1). Ziegler (2011) sağlık turizmini katılımcılar açısından ele almış ve hasta birey (tedavi edici sağlık hizmetleri; tıbbi tedavi, rehabilitasyon, termal kür uygulamaları) ve sağlıklı birey (koruyucu sağlık hizmetleri; termal, wellness, SPA) olarak sınıflandırmıştır. Olalı (1986) ise bu sınıflandırmalardan farklı olarak sağlık turizmini tıbbi turizm ile eş anlamlı kullanmış ve sağlık turizmini; Termalizm ve Klimatizm (İklim Tedavisi) olarak ele almıştır (Yirik, Ekici ve Baltacı, 2015; Temizkan ve Çiçek, 2015; Olalı, 1986).

Şekil 1: Sağlık Turizmi Çeşitleri (Smith ve Puczk, 2009)

Bu sınıflandırmalar ışığında bu çalışmada sağlık turizmi; Medikal Turizm, Termal (SPA-Wellness ve Klimatizm) Turizm ve Yaşlı ve Engelli Turizmi olarak üç ana başlıkta ele alınmıştır.

2.2.1 Medikal Turizm: Medikal turizm genel bir yanılıyla sağlık turizminin diğer adı olmayıp, sağlık turizmi türlerinden birisidir. Medikal turizm, belirli bir hastalığı olan turistlere genellikle 2. ve 3. basamak sağlık kurum ve kuruluşlarında hekimler tarafından planlı olarak yapılan tedavi amaçlı uygulamalardır. Medikal turizm cerrahi tüm uygulamaları kapsayan sağlık turizmi alanıdır (Johnston, Crooks, Snyder ve Kingsbury, 2010; akt.: Yalçın, 2013: 25). Van Slieden medikal turizmi, ikamet ettiği yer dışında olmak koşulu ile boş zamanlarda tedavi amaçlı yapılan seyahatler olarak tanımlamaktadır. Özetle medikal turizm tıbbi tedavi içeren seyahatlerdir (Yirik, Ekici ve Baltacı, 2015: 24). Medikal turistlerin tercih ettikleri ilk on ülke; Hindistan, Tayland, Singapur, Meksika, Brezilya, Malezya, Kosta Rika, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye'dir. Bu ülkelerin tercih edilme nedeni ise; sağlık hizmetlerini daha uygun fiyata ve yüksek kalitede sunmaları ve ülkelerinde sağlık hizmetlerini turistik faaliyetlerle birleştirmeleridir. Bu turistlerin seyahat nedeni olan en önemli sağlık konuları ise; kalp ameliyatları ve kardiyoloji, özel ameliyatlar, ortopedik ameliyatlar, onkoloji, estetik, plastik cerrahi, kısırlık tedavisi, diş, göz, şişmanlık tedavisi vb. yer almaktadır (BAKA, 2013: 7).

2.2.2 Termal Turizm- SPA ve Wellness: Sağlık turizmi altında yer alan termal turizm, SPA ve Wellness turizmi iç içe geçmiş kavramlardır. Zaman zaman birbiri yerine kullanılsa ya da uygulamaları keşişse de farklı anlamlara gelmektedir. Termal turizm burada genel bir başlık olup, SPA ve Wellness uygulamalarını da kapsamaktadır. Bu kapsamda termal turizm ve SPA, Wellness uygulamalarına ilişkin kavramlara aşağıda yer verilmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı termal turizmi; termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur gibi çeşitli yöntemlerle birlikte, iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi

destek tedavilerinin birleştirilmesi sonucu yapılan kür (tedavi) uygulamaları yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türü olarak tanımlanmıştır (www.yigm.ktb.gov.tr). Termal turizm; romatizma, dolaşım -solunum yolları vb. hastalıkları tedavi etmek, stres ve bedensel yorgunlukları ortadan kaldırmak ve fiziksel bakım özellikleriyle sağlık turizminin bir türüdür. Termal turizme katılan kişilerin katıldıkları temel uygulamalar şunlardır (Sandıkçı, 2008:9) ;

- **Kür:** Sağlıklı yaşam anlayışına uygun yaşayabilme, tedavi olma ve eğlenme gibi amaçlarla kaplıca, deniz ve iklim değerlerinden belirli kurallara uyularak yararlanma anlamına gelmektedir. Kür uygulaması bir uyarı ve uyum tedavisi olduğundan belirli bir zaman aralığında ve doktor gözetiminde gerçekleştirilmektedir.

- **Kaplıca Tedavisi:** Mineralli sular, gazlar, çamurlar ve iklimsel unsurlar gibi doğal tedavi unsurlarının destinasyondaki iklim olanakları ve gerekli görülen diğer tedaviler ile birlikte uygulandığı bir tedavi sistemidir.

- **Balneoterapi:** Termomineral sular, peloidler ve gazlar gibi doğal tedavi unsurlarının banyo, içme ve inhalasyon (solunum) yöntemleri ile kür tarzında tedavi amaçlı kullanımınıdır.

- **Klimaterapi (Klimatizm):** Hava sıcaklığı, nemi, rüzgar şiddeti ve hızı, güneş ışınımı ve benzeri iklimsel faktörlerin sistematik, dozlanmış, kür tarzında uygulanmasıdır. Olalı (1986)'ya göre klimatizm; dağ istasyonlarındaki açık havanın sağlık üzerindeki şifa verici etkisinden yararlanmak için uygulanan bir tedavi sistemi, bir başka deyişle sağlıklı bir iklimde bulunarak yapılan temiz hava kürüdür (Olalı, 1986: 79).

- **Hidroterapi:** Tatlı sularla yapılan kür uygulamaları olup genellikle soğuk sularla yapılır. Su sıcak olmadığı zaman insan vücudu üzerinde ısısal bir etki meydana getirir. Bu tepki, çevresel damarların önce genişlemesi, sonra da hemen daralması şeklinde olur. Bu uygulamanın tek etki yaptığı kişiler sadece kalp hastaları ve hipertansiyon problemi olanlardır. Hidroterapi uygulama şekilleri banyo, duş ve komprestir.

- **Talassoterapi:** Deniz suyu ve diğer deniz değerleri kullanılarak yapılan kür uygulamalarıdır. Sinir yorgunlukları, deri hastalıkları, bünyesel yorgunluklar, solunum yolu rahatsızlıkları, romatizmal hastalıklar, kan dolaşımı ve kalp hastalıkları deniz kürlerinin olumlu etkilediği rahatsızlıklardan bazılarıdır.

- **Peloidoterapi:** Doğal jeolojik ve/veya biyolojik olaylar sonucu oluşan organik ve/veya inorganik maddeler olan peloidlerin (çamur) bir balneoterapi yöntemi olarak kullanılmasıdır.

- **Aromaterapi:** Çeşitli bitki, ot, kök ve reçinelerden elde edilen demlerle kişileri rahatlatıp gerginliği ortadan kaldıran bir terapi şeklidir. Deriye derinlemesine nüfuz ederek kan dolaşım sistemini yenilemekte, ciltte yumuşaklık ve rahatlama yaratmaktadır.

SPA: SPA kavramı Latince “Sallus Per Aquam” sözcüklerinin kısaltılmasıyla oluşturulmuştur. SPA, “sudan gelen sağlık” anlamını taşımaktadır. Kişilerin su ile bedensel ve ruhsal olarak rahatlama sağlayan her türlü sağlık uygulaması SPA kapsamı içerisinde ele alınmaktadır. SPA ile ilgili uygulamaların ilk olarak Yunanlılar tarafından sıcak suyun sağlığı geliştirdiğine yönelik çalışmalar yapılmış, daha sonra Roma'lular tarafından su kaynakları bulunmuş ve savaşa giden askerlerin zindelik kazanmalarını sağlamak amacıyla bu suları kullanmalarına izin verilmiştir. İlk çağda özellikle Anadolu'da sağlığı geliştirmek amacıyla suyun kullanıldığı tesislerin yapılmasına büyük önem verilmiş, termal sular şifa vermesi nedeniyle kutsal sayılmıştır. Rönesansla birlikte kaplıca ve hamam yapıları tüm Avrupa'ya yayılmış ve büyük ilgi görmüş, bu ilgi ilerleyen zamanlarda kaplıca, banyo ve hamamları içinde barındıran turistik tesislerin oluşması ile kendini göstermiştir. Günümüzde ise SPA uygulamaları kişilerin sağlıklarını kazanmak veya geliştirmek amacıyla çeşitli kullanım alanları oluşturulmuştur (www.spayonetimi.com). Bu SPA Uygulamaları: Hidroterapi (Su terapisi), Thalasso terapi (deniz suyu ile yapılan terapi), Balneoterapi (kaplıca suyu ile yapılan terapiler), Bitki, deniz-termal çamur banyoları ve diğerleri şeklinde yapılmaktadır. Uluslararası SPA Birliği'nce SPA'lar yedi kategoriye ayrılmıştır: Bunlar;

Klüp SPA: Fitness gibi sağlık hizmetlerini sunan, günlük kullanıma dayalı SPA hizmetleridir.

Kurvaziyer SPA: Bir kurvaziyer gemide wellness hizmetleri yanında SPA menüsü de bulunan kulüplerdir ve profesyonel tedaviler, kişisel idman çalışmaları ve salon hizmetleri seçimsel olarak sunulmaktadır.

Günlük SPA: Hizmetleri profesyonelce yönetilen günlük SPA hizmetleri sunulmaktadır.

Destinasyon SPA: Fiziksel sağlık ve eğitim amaçlı profesyonelce yönetilen hizmet programları ile yerinde konaklama yapılması yoluyla yaşam şeklinin değişimi ve sağlığın artırılmasına yönelik hizmetler sunulmaktadır.

Medispa (Tıbbi SPA): Kapsamlı sağlık ve wellness bakımlarını, geleneksel SPA hizmetleri ve tamamlayıcı tedavilerin bütünleştirildiği bir ortamda sağlamayı amaçlayan tıbbi SPA, medispa profesyonelleri tarafından verilen uygulamaları da içermektedir.

Mineral Kaplıca SPA: Kaynağından alınarak kullanılan doğal mineral, termal veya deniz suyu ile yapılan wellness - SPA hizmetlerini ve hidroterapi uygulamalarını kapsar.

Resort Otel SPA: Bir tatil yeri veya otel içinde yerleşik şekilde profesyonelce yönetilen SPA hizmetlerinin, sağlık ve iyileştirme ünitelerinde SPA mutfağı menü seçeneklerinin sunulması olup wellness ve fitness hizmetlerini içermektedir.

Wellness: Wellness sözcüğü, well-being ve fitness sözcüklerinden türetilen, beden, ruh ve zihin esenliklerini dengede tutarak üst seviyeye çıkamaya çalışan bir sağlık turizmi türüdür (Temizkan ve Çiçek, 2015). Wellness uygulamaları ise; insanın kendisini ruhsal, bedensel ve zihinsel olarak iyi ve zinde hissetmesini sağlayan her türlü masaj, cilt bakımı, çamur ve yosun banyoları, küvet bakımları, thalasso terapi gibi doğa ve doğal ürünlerle sağlıklı yaşam yöntemleri ile yapılan uygulamaları içermektedir (Akça, 2016: 172). Wellness ABD’de tıp ve sağlık kökenli, Almanya’da ise gevşeme, esenlik ve dinlenmeyle (masajlar, vücut bakımı, banyolar vb.) ilişkilendirilmiştir. Alman dilinin konuşulduğu coğrafyada daha çok hedonik (haz alarak yaşama) bir tüketim anlayışı ve buna bağlı olan bir wellness yaşam tarzı felsefesi hakimdir. Son on yılda müşterilerin tecrübe ve beklentilerindeki artış ve dönüşümler sonucunda Wellness giderek Avrupa’nın hedonik tüketim düşüncesi ve ABD’nin bireysel sorumluluk anlayışı arasında bir yol izlemektedir. Günümüze aranan, sağlık üzerinde etkileri yoğun ama yüksek gevşetici sonuçlara sahip wellness uygulamalarıdır (Ergüven, 2010: 88).

2.2.3 Geriatri (İleri Yaş) ve Engelli Turizmi: Günümüzde ortalama ömrün uzaması sebebiyle yaşlı nüfusta önemli bir artış gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde 65 yaş üstü yaşlı nüfus %20 seviyelerinde olup, 2050 yılında bu oranın %50’ye ulaşacağı öngörülmektedir. Artan bu yaşlı nüfusun yaşlı bakımını kapsayan hizmetler geriatri turizmi için önemli bir pazar oluşturmaktadır. Bakıma muhtaç yaşlıların, bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere farklı ülke bölgelere seyahat etmelerine ileri yaş turizmi denilmektedir. (Özsarı ve Karatana, 2013:140) İleri yaş turizmi için kullanılan bir diğer isim geriatri turizmidir. Geriatri turizmi ile üçüncü yaş turizmi birbirine karıştırılsa da, geriatri turizmi yalnızca sağlığın geri kazanılması ve sağlığın korunmasına yönelik uygulamaları içerir, ve bu yönüyle üçüncü yaş turizminden farklılaşmaktadır. Diğer bir deyişle geriatri turizmi, ileri yaştaki kişilerin sahip oldukları sağlıklarının korunması, gelecekte oluşması olası hastalıklara karşı tedbir alınması, hastalıklarının teşhis edilerek buna yönelik tedavilerinin planlanması amacıyla yapılan seyahatlerdir (Ongun, 2013: 54).

Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık %15’i engelli insanlardan oluşmakta ve engelli bireylerin sayıları her geçen gün artmaktadır. Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü’nün birlikte yaptıkları çalışmada, Dünya’da 1 milyar engellinin bulunduğu belirlenmiştir. Dünyada geçmişte engellilere yönelik yasal düzenlemeler yapılmış ve yapılmakta olup, bu yasal düzenlemelerin hareket noktası engelli insanların temel özgürlüklerden ve insan haklarından tam ve eşit faydalanmasını sağlamaktır. Turizm faaliyetlerinde bulunmak da, toplumdaki tüm bireylerin faydalanması gereken bir hak olup, herhangi bir engelden dolayı seyahate çıkamayanların da turizme katılımının teşvik edilmesi gereklidir. Ancak dünya genelinde engellilere yönelik özel donanım ve hizmet gerektiren konaklama imkânları ve bu konuda yapılan çalışmalar oldukça az sayıdadır (Toskay, 1989; Dünya Sağlık Örgütü, 2011; Dünya Engellilik Raporu, 2011: akt. Bulgan, 2015: 103).

Engelli kişilerin toplum içerisindeki nüfusa olan oranları, sağlık turizmi içerisinde engelli turizminin ayrı bir şekilde tanımlanmasını gerektirmiş ve engelli turizmi, engellilerin seyahat etme, gezme, eğlenme ve tedavi görme ihtiyaçlarına yönelik olarak gelişmiştir (www.igeme.com.tr). Engelli turizmi, insanların hareket etme, görme, işitme ve zihinsel yönden erişimine imkân veren bağımsız ve eşit şekilde evrensel olarak tasarlanmış turizm ürün, hizmet ve çevrelerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, Yıldız ve Karaçayır, 2017: 66). Ülkemiz için yeni bir kavram olarak görülen engelli turizmi, son yıllarda engellilerin öne çıkmasıyla farkındalık oluşturulması, devletin hukuki düzenlemeler yapması gibi sebeplerle turizm sektöründe de gündeme gelmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından ilan edilen Sakat Kişilerin Hakları Bildirgesi’nde engelli tanımı “Normal bir kişinin kişisel ya da sosyal yaşamında kendi kendisine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar” olarak tanımlanmıştır. Türkiye’de 1982 tarih 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası uyarınca hazırlanan Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, 2005 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin, asli konaklama tesislerinin genel nitelikleri başlıklı 18. maddesinin c bendinde bedensel engelliler için düzenleme yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir (Ongun, 2013: 54). Yaşlı ve engelli

turizmi, yaşlı ve engelli turistlerin bakım ve rehabilitasyonu amacıyla; Klinik Konukevleri, Geriatrik Tedavi Merkezleri-Bakım Evleri vb. tesislerde eğitim almış sertifikalı personel tarafından yapılan uygulamaları kapsamaktadır (Akça, 2016:173).

2.3 Dünya’da ve Türkiye’de Sağlık Turizmi

Ülkeler arasında çeşitli alanlarda iş birliklerinin ve ortaklıkların artması, bireylerin ülkelerarası seyahat özgürlük ve olanaklarının çoğalması, vize işlemleri ve ulaşımın kolaylaşması, sağlık turizminin ülkelerin gelirlerinde ciddi artış sağlaması, sağlık turizminden kişi başına (~9000 USD) elde edilen gelirlerin kitle turizminin bıraktığı gelirlere (~750 USD) oranla çok daha yüksek olması gibi nedenlerle bugün pek çok ülke sağlık turizmini ulusal turizm politikası olarak ele almakta ve önemli yatırımlar yapmaktadır (MATSO, 2013: 22). Dünya’da sağlık turizmi en hızlı büyüyen, uluslararası hizmet sektörlerinden biri olduğundan rekabet yoğun bir yapıya sahiptir. Bu sebeple, bu sektörde başarı elde edebilmek için; kaliteyi artırmak, uluslararası standartlara sahip olmak, yenilikleri takip etmek, kaynakları iyi pazarlayabilmek kaçınılmaz olmuştur (BAKA; 2013: 11).

Tablo 1: Sağlık Tesisleri Açısından Sağlık Turizminde Etkili Faktörlerin Etki Gücü Değerlendirmesi

Akreditasyon	✓✓✓✓✓
Affiliasyon	✓✓✓✓✓
Sınır ötesi sigorta kapsam anlaşması	✓✓✓✓✓
Profesyonel eğitimli sağlık personeli	✓✓✓✓✓
Sağlık tesisinin tıbbi teknolojisi	✓✓✓✓✓
Çalışan hekimlerin bilimsel etkinliği	✓✓✓✓✓
Fiyat farklılığı	✓✓✓✓
Entegre Tesis (Hastane+Otel+Rehabilitasyon Tesisi)	✓✓✓✓
Kurumun ülke dışı sağlık tesisinin bulunması	✓✓
İngilizce konuşulan tesis	✓✓✓✓
Güçlü web alt yapısı	✓✓✓✓
Hasta temsilcisi destek elemanları	✓✓✓✓
Profesyonel aracı kurum yapılanması	✓✓✓✓✓
Ülkede sağlık turizmi politikası ve muhatap kurum bulunması	✓✓✓✓✓
Ülkenin sağlık endüstrisi gücü	✓✓✓✓
Ülkenin politik gücü	✓✓✓✓✓
Ülke içi siyasi problemler	✓✓✓✓
Ülkenin geleneksel turizm gücü (Tarih ve Kültürel Miras)	✓✓
Din ve Kültür benzerliği	✓✓
Uçuş süresi	✓✓
Malpractice yasası	✓✓✓✓

Dünyada sağlık turizminde öne çıkabilmek için sağlık kuruluşlarının akreditasyona sahip olmaları küresel sağlık turistlerinin kalite adına aradıkları kriter olmaktadır. Dünya’da en çok bilinen ve en yaygın kullanılan sağlık akreditasyon sistemi olan Joint Commission International (JCI) 1994 yılında yapılandırılmıştır. İngilizler tarafından empoze edilen, uluslararası önemli bir değeri olan Quantum Health Automation (OHA) da bir başka akreditasyon uygulamasıdır. Yine bir diğer akreditasyon kuruluşu ise Australian Council on HealthCare Standarts (ACHS) ise Avustralya kökenli bir değerlendirme kuruluşudur. Dünya’da 500’ü aşkın ve Türkiye’de 46 adet JCI akreditasyonuna sahip hastane bulunmakta ve ülkemiz dünyada en çok akreditasyona sahip ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır (www.satürk.gov.tr; <https://www.medimagazin.com.tr>).

Dünya genelinde sağlık turizmi açısından öne çıkan ülkelerin başında Hindistan, Tayland, Singapur, ABD, Malezya, Almanya, Meksika, Güney Afrika, Brezilya ve Kosta Rika gelmektedir. Sağlık turizmi alt başlıkları altında değerlendirildiğinde ise, Medikal turizmde; Panama, Brezilya, Malezya, Kostarika, Hindistan, Termal turizmde; Hindistan, Türkiye, Malezya ve Spa-Wellness turizminde ise; Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Bali, Maldivler başta gelen ülkeler arasındadır (Özer ve Songur, 2012: 74).

Şekil2: Dünya Sağlık Turizmi Hasta Hareketliliği; SATÜRK, <http://www.satürk.gov.tr>

Dünya Sağlık Turizmi Hasta Hareketliliği

Şekil 2’de Dünya Sağlık Turizmi Hasta Hareketliliği görülmektedir. Buna göre; Amerikalı sağlık turistlerinin %45’i Asya ülkelerine, %26’sı Latin Amerika’ya giderken, Avrupalı sağlık turistlerinin %39’u Asya ülkelerine, %33’ü Amerika’ya, %13’ü ise Orta Doğu ülkelerine tedavi olma amacıyla gitmişlerdir (SATÜRK, www.satürk.gov.tr).

Ülkemizde sağlık turizmine yönelik adımlardan en önemlisi, T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde, 31 Mart 2010 tarih ve 18529 sayılı Sağlık Turizm Birimi’nin kurulmasıdır. Bu birim, 05.05.2011 tarihinde Sağlık Turizmi Koordinatörlüğü adıyla Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğüne devredilmiş, 02.11.2011 sayılı Resmi Gazete ile 663 sayılı KHK gereği Bakanlıktaki yeniden yapılandırma kapsamında, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesine Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı olarak yapılandırılmıştır. Sağlık Turizmi ile ilgili yürürlükte olan mevzuat ise, 23.07.2013 tarih ve 25541 sayılı “Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Kapsamında Sunulacak Sağlık Hizmetleri Hakkında Yönerge” olup, sağlık turizmi faaliyetleri ile ilgili iş ve işlemler bu yönerge ile yürütülmektedir. İlave olarak 07 Şubat 2015 tarih ve 1332 sayılı 2015/3 Genelge ile “Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu-SATURK” oluşturulmuş, Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı başlıkları altında ülkemizde sağlık hizmeti alan yabancı hastaları kayıt altına almak amacıyla 2011 yılında Yabancı Hasta Kayıt Sistemi kurulmuştur. Sağlık turizmi daire başkanlığı bünyesinde sağlık turizmi ile ilgili akademik çalışmalar (kitap, toplantı ve araştırmalar vb.) yürütülmektedir (<https://saglikturizmi.saglik.gov.tr>).

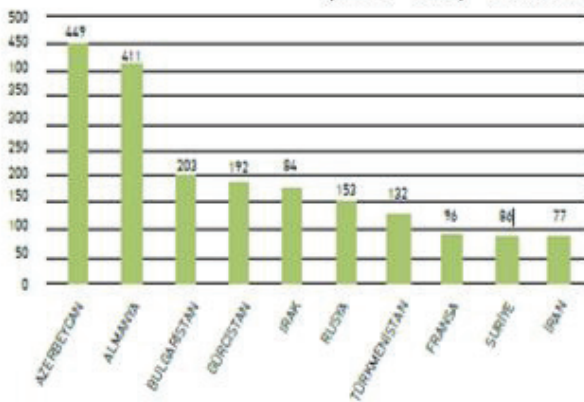
Türkiye sahip olduğu kaliteli sağlık kuruluşları, güçlü altyapısı ve uzman hekimleriyle sağlık turizmde öne çıkan ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye’ye birçok ülkeden birkaç saatlik uçuşla ulaşılabilmesi, tedavi hizmetlerinin uygun fiyata sunulması ve turistik zenginliğin olması, hastane kalitesinin akreditasyonu (44 adet JCI akreditasyonuna sahip hastane), tedavinin sıra beklemeden zamanında yapılabilmesi ve tatil imkânlarının çeşitliliği sağlık turizminin gelişiminde rol oynayan faktörlerdir (BAKA; 2013: 18).

Türkiye’nin sağlık turizminin değerlendirilmesine yönelik T.C sağlık bakanlığı sağlık Turizmi daire Başkanlığına bağlı kurulmuş olan Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu-SATURK tarafından oluşturulan Türkiye Sağlık Turizmi SWOT Analizi Şekil 3’de verilmiştir.

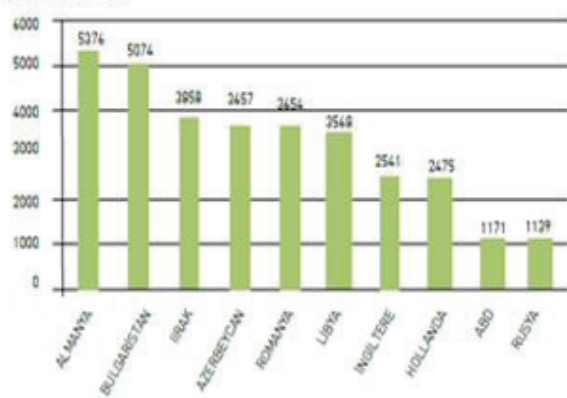
Şekil3: Türkiye Sağlık Turizmi SWOT Analizi; SATÜRK, <http://www.satürk.gov.tr>

Türkiye'ye en çok hasta Almanya, Türk Cumhuriyetleri, Bulgaristan, Romanya ve Irak gibi komşu ülkelerden gelmektedir. Sağlık turisti sayısının yıllara göre artış göstermesi, ülkemizin sağlık turizminde bilinirliğinin artışıyla doğru orantılıdır. Ülkemize gelen sağlık turistleri tedavi başına ortalama %50 ile %65 oranında bir fiyat avantajı sağlamaktadırlar. 2011 yılında Türkiye'de kamu hastanelerinde tedavi olan toplam sağlık turisti sayısı 5.487 iken, özel hastanelerde tedavi olan toplam sağlık turisti sayısı ise 53.986'dır. Türkiye'ye gelen sağlık turistlerinin en çok tercih ettiği alanlar; göz, onkoloji, ortopedi, kardiyoloji, beyin cerrahisi, plastik cerrahi ve diş. Bunlara ek olarak yabancı hastalar özellikle son dönemde estetik, saç ektirme ve tüp bebek için gerek düşük maliyet, gerekse yüksek kalite ve teknoloji standartları nedeniyle Türk sağlık kuruluşlarını tercih etmektedirler (BAKA; 2013: 18). Ülkemize gelen sağlık turistlerinin tercih ettiği kamu ve özel hastanelerinin turist profili Şekil4 ve Şekil5'de görülmektedir.

Şekil4: Kamu Hastanelerine Gelen Sağlık Turisti Sayısı (İlk 10 Ülke)- 2011; BAKA; 2013: 18

Şekil5: Özel Hastanelere Gelen Sağlık Turisti (İlk 10 Ülke)- 2011; BAKA; 2013: 18

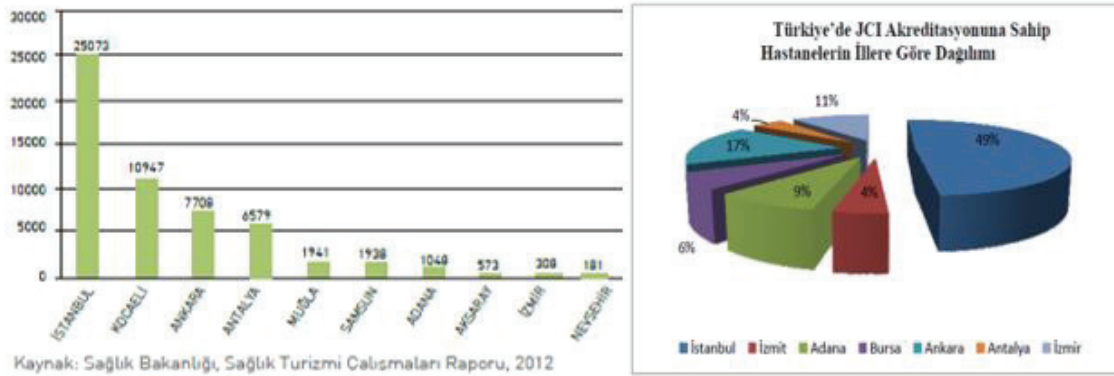
Türkiye’de sağlık turizmi belgesi almaya yetkili 2019 yılı Eylül ayı itibariyle; 105 kamu sağlık tesisi, 23 kamu üniversitesi sağlık tesisi, 21 vakıf üniversitesi sağlık tesisi ve 560 özel sağlık tesisi bulunmakta, 73 işletme ise aracılık hizmeti vermektedir (<https://dosyamerkez.saglik.gov.tr>).

2.4 Kocaeli Sağlık Turizmi Potansiyeli

Türkiye son yıllarda sağlık sektörüne ve sağlık turizmine yapılan yatırımlar ve faaliyetler sağlık turizminin her geçen yıl büyümesine olanak sağlamaktadır. Özellikle 2010 yılı sonrasında ülkemize gelen uluslararası hasta sayısı artmış ve 2010 yılında 110.000 seviyesinde olan uluslararası hasta sayısı, 2014’de 500.000 seviyelerine varmıştır. Ancak ülkemiz gerek coğrafi konumu, doğal ve kültürel çekicilikleri gerekse turizm ve sağlık hizmetleri kapasitesine göre hak ettiği yeri elde edememiştir (Tontuş, SATÜRK, www.saturk.gov.tr).

Türkiye genelinde 2011 yılı verilerine göre (Grafik 1) illere bazında yabancı hasta sayılarına bakıldığında İstanbul 25073 sağlık turisti ile ilk sırada yer alırken, Kocaeli 10947 sağlık turisti ile ikinci sırada, Ankara 7709 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Benzer şekilde Türkiye’de JCI akreditasyonuna sahip hastaneler bakımından (Grafik 2); İstanbul % 49 ile ilk sırada, Ankara ile ikinci sırada, İzmir % 11 ile üçüncü sırada, Adana % 9 ile dördüncü sırada, Bursa % 6 ile beşinci sırada yer alırken, % 4 ile Antalya ve Kocaeli (İzmit) altıncı sırada yer almaktadır.

Grafik 1: İllere Göre Sağlık Turisti sayısı İlk 10 Şehir **Grafik 1:** İllere Göre JCI Hastane Sayısı Oranı

Kaynak: BAKA

Kocaeli ilinde sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan tesis sayısı toplamda 15 adet olup, bunun 3 adedi kamu sağlık tesisi ve 12 adedi ise özel sağlık tesisidir. Kamu tesislerinden 2’si kamu sağlık tesisi olup; S.B.Ü Derince Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Darıca Farabi Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve biri ise Kocaeli Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi’de sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanmıştır. Özel sağlık tesisleri ise toplam 12 adet olup, bu tesisler; Özel Anadolu Sağlık Merkezi Hastanesi, Özel Çağın Göz Hastalıkları Hastanesi, Özel Dünya Göz Hastanesi İzmit, Özel Vm Medicapark Kocaeli Hastanesi, Özel Hospitalpark Darıca Hastanesi, Özel Medicalpark Gebze Hastanesi, Özel Kocaeli Romatem Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi, Özel Acıbadem Kocaeli Hastanesi, Özel Kocaeli Akademi Hastanesi, Özel Yüzyıl Hastanesi, Özel Konak Hastanesi ve Özel Kocaeli Hastanesidir. Ancak ilde hastane sayısının çok olmasına karşın aracı kuruluşun hiç olmadığı görülmektedir (www.dosyamerkez.saglik.gov.tr). Buradaki veriler daha çok medikal turizm boyutu ile ele alınmaktadır ve Grafik 1 ve Grafik 2’de görüldüğü gibi Kocaeli’nin medikal turizm bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Kocaeli İli 2017 Hastane İstatistik Verileri

Toplam	Toplam/ Y a t a k Sayısı	Sağlık Bakanlığı/ Kurum Sayısı	Sağlık Bakanlığı/ Yatak Sayısı	Üniversite Kurum Sayısı	Üniversite/ Yatak Sayısı	Ö z e l / Kurum Sayısı	Ö z e l / Yatak Sayısı	Yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısı
27	4244	10	2190	1	722	16	1332	225

Kaynak: 2017 TR421 Kocaeli 27 4244 10 2190 1 722 16 1332 - - 225

Kocaeli ili genelinde 2017 yılında toplam hastane sayısına bakıldığında 27, yatak sayısının ise 4244 olduğu görülmektedir. Bu hastanelerin 2190 yatak kapasitesiyle (%51,6)10 tanesinin Sağlık Bakanlığına bağlı devlet hastaneleri olduğu, 772 yatak kapasitesiyle (17.01) 1 adet üniversite hastanesi ve 1332 adet yatak kapasitesiyle (31, 3) 16 özel hastane olduğu görülmektedir. Bu kapasite yanında JCI kalite belgeli toplam 15 adet sağlık turizmüne veren hastanenin, 3 adedinin kamu ve 12 adedinin ise özel hastane olduğu düşünüldüğünde Kocaeli ili sağlık turizmüne kamudan daha fazla özel sektörün yatırım yaptığı görülmektedir. Ancak yatak kapasitesi bakımından ele alındığında ise toplam kamu yatak kapasitesinin (devlet hastanesi + üniversite hastanesi) % 68,7'si olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Kocaeli İli 2018 Konaklama Verileri

KOCAELİ	Toplam Geceleme Sayısı	Toplam Geliş Sayısı	Yabancı Geceleme Sayısı	Yabancı Geliş Sayısı (Kişi)
2018	1.357.066	64.418	258.869	40.600

<https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>

Kocaeli ili genelinde 2018 yılı TÜİK verilerine göre; kente gelen turistlerin tamamının toplam geceleme sayısının 1357066 olduğu, toplam geliş sayısının 64418 olduğu, ortalama konaklama süresinin ise 21 gün (1357066/64418= 21,066) olduğu görülmektedir. Bu gelenlerden yabancıların geceleme sayısı 258869 ve yabancı geliş sayısı 40600 olup, ortalama konaklama süresi ise 6,3 gün (258869/40600=6,37) olduğu anlaşılmaktadır.

Kocaeli ilinde medikal turizm dışında yapılan sağlık turizmi türleri de bulunmaktadır. Bunlar Termal Turizm, Wellness/SPA (Sağlıklı Yaşam Merkezleri ve Zayıflama Kampları) bulunmaktadır. Bu kapsamda; 3 Sağlıklı Yaşam Merkezi/Zayıflama Kampı, 2 Termal Tesis ve 2 adet SPA oteli bulunmaktadır (Kocaeli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019).

3. ARAŞTIRMA

3.1 Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kocaeli ilinde sağlık turizminin mevcut durumunun irdelenerek, kentin sağlık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Kocaeli kentinin sağlık turizmindeki güçlü ve zayıf yanları ile tehdit ve fırsatlarının tespitine yönelik SWOT analizi yapılmıştır. Ardından çalışma kapsamında Kocaeli ilinde sağlık turizmüne hizmet veren hastane, Sağlıklı Yaşam Merkezi ve Zayıflama Kampı ve Termal/Wellness-SPA Oteller ile konu ile ilgili derinlemesine bilgi edinmek için nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Sağlık turizmi tesisleri ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmış ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle temalara ayrılarak, yorumlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi gereği doğrudan alıntılara yer verildiği gibi, tesis yöneticilerinin ortak görüşleri de genel çerçeve içinde açıklanmıştır.

Kocaeli ilinde Sağlık Turizmi tesislerine genel olarak bakıldığında ise; 15 Sağlık Turizmi Belgesi Almış Hastane, 3 Sağlıklı Yaşam Merkezi/Zayıflama Kampı, 2 Termal Tesis bulunmakta olup, bu tesislerden 5 adedi hastane olmak üzere 6 tesis ile görüşülerek Kocaeli Sağlık Turizmi hakkında bilgi edinilmek istenmiştir. Örneklemin belirlenmesinde çeşitli grupların (kamu hastane-özel hastane- sağlıklı yaşam merkezi- termal otel) karma görüşlerinin elde edilebilmesi amacıyla amaçsal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerde; sağlık turizmi tesisleri yöneticilerinin demografik özelliklerine yönelik

sorular, tesis türü, hizmet türü, hasta tercih nedenleri, hasta geliş kanalı, memnuniyet düzeyi ve hasta sorunlarına yönelik sorular sorulmuştur.

3.2 Kocaeli Sağlık Turizmi SWOT Analizi

Şekil 4: Kocaeli Sağlık Turizmi SWOT Analizi

GÜÇLÜ YANLAR	ZAYIF YANLAR
<p>Kültürel ve tarihi zenginlik</p> <p>En fazla yolcu ve uçuş destinasyonu olan İstanbul'a yakınlığı (90km)</p> <p>Kaliteli oteller ve yetişmiş turizm çalışanı varlığı</p> <p>Akredite olmuş, kaliteli, yeni tıbbi yöntemlerle hizmet veren kamu ve özel hastanelerin varlığı</p> <p>Ankara ve İstanbul arasında otoyol üzerinde olması ve HER TÜRLÜ ulaşım ağına sahip olması ve SAW yakınlığı</p> <p>Yabancı uyruklu sağlık personelinin çalışmak için tercih edebileceği bir il olması</p> <p>Türkiye sanayisinin kalbi oluşu nedeniyle kişi başı GSMH en yüksek olduğu gelişmiş kent yapısı</p>	<p>Sanayi kenti algısı</p> <p>Modern ve büyük otellerin az olması</p> <p>Tarihi, kültürel ve doğal güzelliklerin gösterebileceği kültür turlarının yeterince yapılmıyor olması</p> <p>Planlanan yeni turizm bölgelerinin yatırıma açılmaması ve iyi pazarlanamaması</p> <p>Alternatif turizm potansiyeli olmasına rağmen tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği</p> <p>Cengiz Topel havaalanının aktif kullanılmaması nedeniyle, uçuşların İstanbul üzerinden yapılması (aktarma sorunu)</p> <p>Profesyonel sağlık turizmine hizmet veren acente yokluğu</p> <p>Hastanelerin web sayfalarında kullanılan İngilizcenin yetersizliği</p> <p>Hastanelerde sağlık turizm amacıyla gelmek isteyen hastaların ihtiyacına yönelik doğru hekim/kişiyi bulmakta yaşanan etik sorunlar</p> <p>Tedavi görülen tesis dışında alınan hizmetlerin yetersiz oluşu</p>
FIRSATLAR	TEHDİTLER
<p>Yatırım konusunda fiziki şartların gelişmeye uygun olması</p> <p>Sağlık turizmi yatırımlarına ulaşım kolaylığı</p> <p>Yerel yönetim ve yerel STK'ların ve yatırımcıların sağlık turizminin farkına varmış olmaları</p> <p>Kocaeli Üniversitesinin sağlık turizmine hizmet verecek nitelikli sağlık ve turizm personeli yetiştirmesi</p> <p>Türkiye'nin gün geçtikçe sağlık ve turizm alanında dünyada önem kazanması</p> <p>Son yıllarda gelen medikal turistlerin sayısının artması, özellikle Ortadoğu pazarının ilgisi</p> <p>İran, Irak, Kafkas ülkeleri gibi potansiyel pazar ülkelere yakınlık ve ulaşım kolaylığı</p>	<p>Sağlık ve rehabilitasyon tesisleri, çok sayıda kamu ve özel hastane olanaklarına sahip İstanbul, Ankara gibi metropollerin ortasında olması nedeniyle bu kentler dururken Kocaeli'ne sağlık yatırımlarının az yapılması /yapılmaması</p> <p>Sağlık turizmine yatırım açısından Kocaeli'nde ciddi boyutta farkındalığın olmaması</p> <p>Türkiye'de Sağlık turizmi açısından Kocaeli benzeri potansiyele sahip bir çok yer olduğu; bunların sosyal, ekonomik ve tanıtım açısından daha çok desteklenmesi (Yalova, Bolu, Sakarya vb.)</p> <p>Kocaeli turizminin büyük oranda Arap ve Türkiye pazarına dayalı oluşu, Avrupa ve Uzak Doğu pazarına açılmamış olması</p> <p>1.dereceden deprem bölgelerinden biri olması</p> <p>Sanayi kenti algısı nedeniyle işletmecilerde oluşan «turist gelmez» inancı</p>

3.3 Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan uzmanlara ait demografik veriler incelendiğinde 8 katılımcının, 5'inin erkek ve 3'ünün kadın olduğu, yaşlarına bakıldığında 4'ünün 36-40 yaş aralığında olduğu, 1'inin 41-45 ve 3'ünün de 46 ve üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Uzman görüşmecilerin eğitim düzeyleri ele alındığında kişinin üniversite ve dört kişinin de lisansüstü eğitime sahip oldukları görülmektedir. Bu uzmanların görev ve unvanları incelendiğinde; 5'inin yönetici (başhekim yardımcısı-hastane yöneticisi, il kültür ve turizm müdürü, sağlık turizmi derneği başkanı) olduğu, birinin Kıdemli Uluslararası Uzman, birisinin Uluslararası Hasta danışmanı, birisinin kurum sahibi olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan kişilerin 4'ü hastanede, birisi termal otelde, birisi sağlıklı yaşam merkezi ve zayıflama kampında, biri İl Kültür Turizm Müdürü ve diğer yetkili ise Kocaeli Sağlık Turizmi Derneği başkanıdır. Tesislerin yatak kapasitesine bakıldığında ise; 101-150 yatak kapasitesine sahip iki adet, 201-250 yatak kapasitesine sahip bir adet ve 251 yatak üstü üç adet tesis bulunmaktadır.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Uzmanlara Ait Demografik Veriler

Cinsiyet	n	%	Kurum Türü	n	%
Kadın	3	37,5	Hastane	4	50
Erkek	5	62,5	Otel	1	12,5
Yaş	n	%	Sağlıklı Yaşam Merkezi	1	12,5
36-40	4	50	Diğer	2	25
41-45	1	12,5	Mesleki Deneyim	n	%
46 ve üstü	3	37,5	1-5 yıl	1	12,5
Eğitim	n	%	6-10 yıl	2	25
Üniversite	4	50	11-15 yıl	1	12,5
Lisansüstü	4	50	16 yıl ve üstü	4	50
Unvan-Görev	n	%	Yatak Kapasitesi	n	%
Kıdemli Uluslararası Uzman	1	12,5	-----	2	25
Yönetici	5	62,5	101-150 yatak	2	25
Uluslararası Hasta Danışmanı	1	12,5	201-250 yatak	1	12,5
İşletme Sahibi-Kurucu	1	12,5	251 ve üstü	3	37,5
Genel Toplam	8	100	Genel Toplam	8	100

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda sekiz tema oluşturulmuştur. Bu temalar ve temalara ait uzman görüşleri aşağıda yer almaktadır. Kocaeli ili sağlık turizmi potansiyeline yönelik uzmanların görüşlerine bakıldığında, daha çok hastane yöneticileri ve medikal turizme yönelik görüşlerin öne çıktığı dikkat çekmektedir.

Tema 1: Kocaeli Sağlık Turizmi Potansiyeline Yönelik Görüşler

Kocaeli ili sağlık turizmi potansiyeline yönelik uzmanların görüşlerine bakıldığında; daha çok medikal turizme yönelik görüşler öne çıkmaktadır. Uzmanlar, Kocaeli'nin kesinlikle sağlık turizmi potansiyeli olduğunu, özellikle medikal turizmin öne çıktığını ancak engelli ve ileri yaş ile ilgili yoğun bir çalışma olmadığı belirtilmiştir. Kocaeli'ne gelenlerin uzun süreli tedavi ihtiyacı olan kişiler olduğu, özellikle büyük şehirden ziyade, sessiz-küçük bölgeleri tercih edenlerin geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca lokasyon olarak Kocaeli'nin iyi konumu olduğunu, özellikle İstanbul Sabiha Gökçen havaalanına yakınlığı bakımından avantajlı ve İstanbul-Ankara-İzmir gibi 4-5 büyük sağlık turizmi potansiyeli olan kentlerden birisi olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Kocaeli'nde; direkt uçuşun olmaması, kamu ve özel kurum sayısı bakımından yeterli sağlık turizmi belgesi olmaması ve sağlık turizmine hizmet veren otellerin vermiş olduğu hizmetler sigorta kapsamına dahil edilmemesi vb. sorunlar olduğunu ifade etmişlerdir. İlave bir yönetici, kurumların işletmelerle iletişimde olması gerektiğini, termal otellerin sigorta kapsamına dahil edilmediği sürece yurt içinde ve yurt dışında sağlık turizminde ilerleme kaydetmemizin zor olduğunu vurgulamıştır.

Bu konuda uzmanlardan farklı biri olarak şunları dile getirmiştir. "... Kocaeli ili sağlık turizmi potansiyeli çok yüksek, parkur çeşitliliği, havaalanına yakınlığı bakımından yüksek, özellikle doğanın

iyileştirici gücü en yüksek yer, ancak vizyonsuz yöneticiler nedeniyle fark yaratacak, Kocaeli’nde dünyaya hitap edebilecek sağlık turizmi projelerine destek verilmiyor...”

Kocaeli’nin sağlık turizmi potansiyeline ilişkin en yetkili isim olan il kültür-turizm müdürü ise bu konuda şunları dile getirmiştir; “...Kocaeli yıllarca sanayi şehri olarak anılmıştır. Oysa ilimiz ve bölgemiz turizm, tarih ve kültür açısından zengin bir bölgedir. ....Kocaeli, kaliteli sağlık hizmeti veren kuruluşlara sahiptir.....Kocaeli’de sağlık turizminin gelişmesi, Doğu Marmara Bölgesindeki iç hareketliliği de artıracaktır...Sağlık Bakanlığı verilerine göre, sağlık turizmi kapsamında ülkeleri dışına çıkan yıllık 30 milyon insan trafiğinden ve dünyadaki sağlık turizmi harcamaları ise yaklaşık 500 Milyar Dolar ile ifade edilmektedir. Bu rakamın 2023 yılında 1 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. bu kapsamda ilimizde bir süredir “Sağlık Turizmi “ ile ilgili çalışma ve yapılanmalar bulunmaktadır. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA’nın 2010-2013 dönemi kapsayan Doğrudan Faaliyet Desteği (DFD) Mali Destek Programı kapsamında Kocaeli Valiliği, Kocaeli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü “tarafından Kocaeli’nde Sağlık Turizminin Potansiyelinin Tespiti” konulu arama konferansı projesi hazırlanmış ve proje destek almıştır. Bu arama konferansında çıkan sonuçların en önemlilerinden biri sağlık turizmi çalışmalarının dernek çatısı altında yapılmasıydı. Kocaeli Sağlık Turizmi Derneğinin kurulması ile sağlık turizmi çalışmaları dernek tarafından yürütülmektedir bu dernek özel sektör temsilcilerinin derneğidir. Kocaeli sağlık kuruluşları açısından sağlık turizmi yapabilecek düzeydedir...”

Tema 2: Sağlık Turistlerinin Kocaeli’ni Seçme Nedenlerine Yönelik Görüşler

Uzmanların sağlık turistlerinin Kocaeli’ni seçme nedenlerine yönelik ortak görüşleri şöyledir: İstanbul’a ve İstanbul havaalanına yakınlık, konumu, İstanbul’un dikey yapılaşmasına göre Kocaeli’nde geniş arazi bulmanın daha mümkün oluşu, Ulaşım ve konaklama olanakları, gelişmiş hastaneler (örneğin ASM onkoloji hastanesi en başında), hastane deneyimi, yeşil alanların, turistik alanların ve termal olanakların varlığı ve fiyat avantajı olarak sıralanmıştır.

Bu konuda uzmanlardan biri farklı olarak şunları dile getirmiştir. “... Tabii Müslüman ülke olması vb. avantajdır ancak Kocaeli’yi öne çıkaracak obezite ile mücadeledir. Doğanın iyileştirici gücü kullanarak obezite ile mücadele ediyoruz. Dünya’nın 34 ülkesinden gelen misafir üyelerimiz var ve zayıflamak için Kocaeli’ne geliyorlar...”

Bu konuda uzmanlardan farklı olarak kamu yönetimini temsilen il kültür turizm müdürü ise şunları ilave etmiştir. “...Dünyada sağlık maliyetlerinin artması, bazı tedavilerin kendi ülkelerinde yapılmaması, ülkeler arasında işbirliğinin artması, ulaşımda kolaylıkların olması, sağlık hizmet kalitelerinin dünyanın farklı bölgelerinde gelişmesi ile dünyada sağlık turizmi kavramı gelişmiştir...”

Tema 3: Sağlık Turistlerinin Kocaeli Sağlık Turizmine Katılma Nedenlerine Yönelik Görüşler

Sağlık turistlerinin Kocaeli sağlık turizmine katılma nedenlerine yönelik görüşlerine bakıldığında; sağlık turistlerinin genellikle onkoloji, cerrahi tedavi ve göz, saç ekimi gibi estetik işlemler için geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak uzmanların çoğunun hastane yöneticisi olması nedeniyle daha çok medikal turizme yönelik nedenler belirtilmiş, otelciler ise çekimser kalmıştır. Sağlıklı yaşam merkezi yöneticisi ise diğer uzmanlardan farklı olarak; “..... Tabii göz, saç gibi nedenlerle gelen de var ancak İstanbul varken burayı tercih etmeleri daha az olur. Kocaeli sağlık turizminde öne çıkmak istiyorsa fark yaratacak projelere imza atmalıdır. Sağlıklı yaşam merkezi ve zayıflama kampı gibi... bize gelenler doğanın iyileştirici gücünden yararlanarak zayıflamak için geliyorlar...ruhen ve bedenen arınmak için geliyorlar...” diye ifade etmiştir.

Tema 4: Sağlık Turistlerinin Kocaeli’ndeki Tesislere Geliş Kanallarına Yönelik Görüşler

Sağlık turistlerinin Kocaeli’ndeki tesislere geliş kanallarına yönelik ortak görüşler incelendiğinde ortak şu bulgulara ulaşılmıştır: sağlık turistlerinin çoğunlukla daha önce gelmiş hizmet alan hastalar veya diğer profesyonellerden duyarak geldiklerini, kendilerinin araştırarak başvurduklarını, hastanelerin bireysel pazarlamaları sonucu geldiklerini, akraba-tanıdık aracılığıyla geldiklerini, kimilerinin aracı kurumlar (acenta ya da ajanslar) ya da önemli özel hastane gruplarının irtibat bürolarının yurt dışındaki büroları aracılığıyla geldiklerini veya internette görüp kurum web sayfasını görüp inceleyerek geldiklerini belirtmişlerdir. Uzmanlardan birisi ise kendi pazarlama ajansı aracılığıyla geldiklerini ifade etmiştir.

Uzmanlardan farklı görüşü olanlar da şöyle ifade etmişlerdir:

“...Yok. Bilgisizlik, vizyonsuzluk, TÜRSAB’ın yönlendirmemesi ve bilgilendirmemesi...”

“... gelen sağlık turistlerinin daha çok çok Türk asıllı Avrupa’da yaşayan Türkler, İran, Suriye gibi ülkelerden olduğunu ifade etmiştir...” Yine bir diğer uzmanda farklı olarak “... bize 34 farklı ülkeden ve en az bir ay olmak üzere 6 aya kadar uzayan sürelerde gelen ve şu anda sıra bekleyen misafirlerimiz var...” diye belirtmiştir.

Tema 5: Sağlık Turistlerinin Kocaeli’ndeki Tesislerden Memnuniyet Düzeyine Yönelik Görüşler

Sağlık turistlerinin Kocaeli’ndeki tesislerden memnuniyet düzeyine yönelik uzmanların tamamının ortak görüşü ise memnuniyet düzeyinin çok yüksek olduğu ve gelenlerin çok büyük bir kısmının memnun ayrıldıklarını ifade etmişlerdir.

Tema 6: Türkiye’de Sağlık Turizmine Yönelik Yasal Alt Yapı/Mevzuata Yönelik Görüşler

Uzmanlara Türkiye’de sağlık turizmine yönelik yasal alt yapı/mevzuata yönelik görüşleri sorulduğunda ortak kanaatleri şöyle olmuştur: Mevzuata yönelik sıkıntılar olduğu, sistem olmadığı, yasal alt yapı eksikliği olduğu, eş-dost ve atama yoluyla gelen insanlar nedeniyle de sorunların anlaşılacağı ve çözülmediği, özellikle aracı kurumlara ilişkin düzenlemeler bulunmadığı belirtilmiştir. Aracı kurumların hastaneler ile görüşüp pazarlık yapması gerektiği, aracılardan kurumlara ödeme yapmasının avantajlı olacağı, özellikle kamu hastaneleri bakımından aracı kurumlara ödeme veya protokol yapabileceği olanağı bulunması gerektiği vurgulanmıştır.

Uzmanlardan birisi aracı kurumlara yönelik öneri olarak “... eğer aracı kurum olursa sağlık turizmi bakımından avantajı; konaklama, transfer vb. hizmetleri onların organize edeceği, dezavantajını ise aracı kurumlara duyulan güvensizlik olabileceğini...” belirtilmiştir.

Uzmanlardan bir diğeri sağlık turizmine yönelik farklı olarak “... kendi alanımıza yönelik hiçbir gelişim ve mevzuat yok... Var olan potansiyel vizyonsuzluk nedeniyle yeterince değerlendirilemiyor. Tesislere yönelik mevzuat çıkarılmalıdır...”.

Kamu yönetimi adına Kocaeli İl Kültür Turizm Müdürünün görüşü ise; “...Mevzuat vardır, mevzuattan kaynaklanan sorunlarda değişiklik önerileri ilgili Bakanlığa teklif edilebilir”,

STK’lar adına Kocaeli Sağlık Turizmi Derneği de “..Yeterli değil. Sağlık Bakanlığı’nın bu konuda çalışmaları USHAŞ A.Ş. ile devam ediyor...” yanıtını vermiştir.

Tema 7: Kocaeli’nde Sağlık Turizmine Hizmet Veren Tesisler İle Sağlık Turistlerinin Sorunlarına Yönelik Görüşler

Uzmanlara Kocaeli’nde sağlık turizmine hizmet veren tesisler ile sağlık turistlerinin sorunlarına yönelik görüşleri sorulduğunda fikirleri şunlardır:

“...Yabancı turistler sanayi kenti olup olmadığını bilmiyor, en önemli ulaşım, ulaşımı sağlayabilirler...”

“...Sağlık turistlerine yönelik hem mescit, hem sinagog (masa ve dua) olmalı...”

“...Dil; çünkü sağlık turizmine yönelik bir oluşum yapı kurmuyoruz...”

“...Dil, iletişim sorunu, devlet hastanelerinde otelcilik hizmetleri, randevu tarihleri, ulaşım...”

“...İlk karşılama ve sistemi yürüten kişilerle bir takım oluşturulursa sorun olmaz...”

“...Sorun mevzuat sorunu ve pazarlama sorunudur!!! Hep standart şeyler sunuluyor, bu standart sağlık hizmetleri için insanlar İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlere giderler ve daha güvende hissederler... Kocaeli olarak standart dışına çıkılmamış olması sorun...”

“.....Sağlık Turizmi sorunları ve çözüm önerileri ile ilgili toplantılar yapılmaktadır...”.

“...En büyük sorun bölgenin sanayi ile hatırlanması, sağlık ve diğer turizm aktörlerinin tanınmaması. Konuyla ilgili şehirde bütünsel çalışmaların yapılması gerekli...”

Tema 8: Kocaeli’nde Sağlık Turizminin Geliştirilmesi ve Uluslararası Sağlık Turisti Sayısı ve Gelirlerinin Artırılmasına Yönelik Öneriler

Uzmanların Kocaeli’nde sağlık turizminin geliştirilmesi ve uluslararası sağlık turistlerinin sayısı ve gelirlerinin artırılmasına yönelik önerileri şunlardır:

“...Kısa vadede hastanenin teknolojisi ve cihaz donanımı geliştirilmeli, kaliteli hizmet verilmeli, , Uzun vadede Cengiz Topel havaalanının gücü kullanılmalı, Kocaeli’nin metro vb. araçlarla İstanbul’a entegrasyonu sağlanmalıdır...”

“...Hastalar genellikle İstanbul, Antalya, Ankara gibi büyük şehirleri biliyor ve hastane adresi olarak Kocaeli’yi görünce hastalar bir an duraklıyor ve Kocaeli’yi tanımadıkları için kaygı yaratıyor. Biz hemen İstanbul’un doğu köşesindeyiz, direkt uçuş var, biz sizi aldırırız, yarım saat sonra hastanedesiniz diye hastalara anlatmaya çalışıyoruz.... Bize gelen 5 hastadan 4’ü yabancı; en çok: Rusya, Romanya, İran...”.

“... Devlet ajans kursun veya özel firma ile anlaşma yapacak mevzuat, SUT fiyatları artacak... Çünkü hasta sürekliliğini sağlamak, planlama gibi işler yapamıyoruz, zira aracı kurumla konuşamıyoruz.

“...Kamu kurumlarının kendi içinde sağlık turizmi birimlerinin kurulması, yasal irtibat bürosu olması...”.

“...Yerel yönetimler, vali, turizmcilerle, hastanelerle bir araya gelip ortak bir stratejiyle tek elden yürütülmeli ve Kocaeli bu iş için pilot bölge olarak seçilebilir...”.

“....Transfer, otel...”

“....Mevzuat, mevzuat, mevzuat değişecek... Kocaeli’nin yeşili, doğası, parkı önerilecek...”.

“...İlgili aktörlerle birlikte bölgesel tanıtım çalışması yapılmalı....”.

“...Kalkınma ajansları bölgelerde, bölge potansiyelini ortaya çıkarma, bölgeyi, kurum ve kuruluşları geliştirme konusunda önemli görevler yapmakta ve maddi kaynak aktarmaktadırlar. Bu proje ile Kocaeli’de sağlık turizminin olabileceği ilgili taraflarca belirlenmiştir. Fakat bu konuyla ilgili yapılacak çok iş vardır. Kocaeli’de sağlık turizminin gelişmesi için çalışmaların artması ve ilgili kurum ve kuruluşların daha fazla destek olması, Kocaeli’ye yeni bir vizyon kazandırma konusunda istekli olması gerekmektedir. Bu bir dönüşümdür. Kocaeli’yi sanayi şehrinde sağlık turizmi şehrine dönüştürmedir. Şehirlerin dönüşümü kolay değildir, uzun bir süreçtir. Şehrin tüm dinamikleriyle birlikte ortak hareket edilmesi gerekmektedir....İlimizde sağlık turizmine katkı sağlamak isteyen kuruluşların, hastane, konaklama tesisi ve acentaların işbirliği yapılması ülke ve bölge turizmine katkı sağlayacaktır. Resmi birimler olarak ilimizde sağlık turizminin gelişmesi için her türlü desteği vermeye hazırız..”.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Dünyada sağlık maliyetlerinin artması, bazı tedavilerin kendi ülkelerinde yapılmaması, ülkeler arasında işbirliğinin artması, ulaşımın kolaylıkların olması, sağlık hizmet kalitelerinin dünyanın farklı bölgelerinde gelişmesi ile son yıllarda sağlık turizmi seyahatleri artmıştır. Sağlık turizmi dünyada ve ülkemizde yıllık %20’den fazla hızla büyüyen ve gelişen alternatif turizm türüdür. Sağlık sektörünün dünyada yıllık ticari hacmi yaklaşık 100 milyar USD olup, 20 milyonu aşkın kişi sağlık turizmi amacıyla seyahat etmektedir. Turizmin tüm yıla yayılması, turizm sektörünün sürdürülebilirliği için önemli bir turizm türü olan sağlık turizminin geliştirilmesi ülkemiz için bir zorunluluk olmuştur (MATSO, 2013).

Son yıllarda ülkemizde bu anlayışla milyarlarca dolarlık sağlık tesisi yatırım yapılmasına karşın sağlık turizmi henüz istenen düzeyde değildir. Bu konuyla ilgili yurtdışı tanıtımların az olması, etkili satış ve pazarlama ağının kurulmamış olması, kimi yeni sağlık turizmi türlerine ilişkin henüz yasal mevzuat ile ilgili eksikliklerin olmaması, teşviklerin ve denetimlerin yetersizliği, akademik çalışmaların eksikliği gibi pek çok neden sıralamak mümkündür. Oysa ülkemize milyarlarca dolar kazanım sağlayabilecek olan sağlık turizmine yönelik daha fazla akademik ve sektörel çalışmalar yapılmalıdır. Bu doğrultuda hazırlanan bu çalışma Kocaeli’nde sağlık turizminin mevcut durumunun incelenmesi ve kentin sağlık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu çalışmada kentin sağlık turizmi potansiyeline yönelik SWOT analizi yapılmış ve Kocaeli’nde sağlık turizmine hizmet veren sağlık turizmi tesisleri ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Araştırma sonucunda Kocaeli ili sağlık turizmi potansiyeline yönelik uzmanların görüşlerine bakıldığında, daha çok hastane yöneticileri ve medikal turizme yönelik görüşlerin öne çıktığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

Kocaeli ili sağlık turizmi potansiyeline yönelik uzmanlar, Kocaeli’nin kesinlikle sağlık turizmi potansiyeli olduğunu, kaliteli sağlık hizmeti veren kuruluşlara sahip olduğunu ve özellikle medikal turizmin öne çıktığını ifade etmişlerdir. Kentin iyi bir konumu olduğunu, özellikle İstanbul’a ve İstanbul Sabiha Gökçen havaalanına yakınlığı bakımından avantajlı olduğunu, ulaşım ve konaklama olanakları ile gelişmiş hastanelerinin bulunduğunu ve turizm, tarih ve kültür açısından zengin bir bölge olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Kocaeli’nin yıllarca sanayi şehri olarak anılması, Kocaeli’nden direkt uçuşların

olmaması, kamu ve özel kurum sayısı bakımından yeterli sağlık turizmi belgesi sahibi kurum olmaması ve sağlık turizmine hizmet veren otellerin vermiş olduğu hizmetlerin sigorta kapsamına dahil edilmemesi gibi sorunlar olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Kocaeli'nin doğasının sağlık turizmi için kullanılması bakımından potansiyelinin çok yüksek, olduğu, özellikle parkur çeşitliliği bakımından Türkiye'deki potansiyeli en yüksek yer olmasına ve dünyaya hitap edebilecek sağlık turizmi potansiyelinin bulunmasına karşın bunu destekleyecek yöneticilere sahip olunmadığı belirtilmiştir.

. Araştırma bulgularından Kocaeli'ne gelen sağlık turistlerinin genellikle; onkoloji, cerrahi tedavi, göz, saç ekimi gibi estetik işlemler gibi daha çok medikal turizm için geldikleri anlaşılmaktadır. İlaveten bir yönetici büyük kentlerde medikal turizm potansiyeli olduğunu ancak Türkiye genelinde sağlık turizminde fark yaratmak için istisna olan ve yurt dışından yoğun talep gören ve uzun süreli konaklama sağlayan kendi sağlıklı yaşam merkezi ve zayıflama kampı gibi sağlık tesislerinin kente değer kattığını ve sağlık turizminde önemli ekonomik katkıları olduğunu ifade etmiştir.

Uzmanların hemen hepsi mevzuata yönelik sıkıntılar olduğu, yasal alt yapı eksikliği bulunduğunu ve konuya hakim olmayan kamu yöneticileri nedeniyle sorunların anlaşılmadığını ve özellikle aracı kurumlara ilişkin düzenlemeler bulunmadığı belirtilmiştir. Yalnızca kamu yönetimi yetkilisi mevzuat olduğunu ancak mevzuattan kaynaklanan sorunlarla ilgili değişiklik önerilerinin ilgili Bakanlığa teklif edilmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Kocaeli'ne gelen sağlık turistlerinin; daha önce gelmiş hizmet alanlardan duyarak geldiklerini, hastaların kendilerinin internetten görüp araştırarak başvurduklarını, tanıdık aracılığıyla geldiklerini ya da daha çok hastanelerin bireysel pazarlamaları sonucu geldikleri görülmektedir. Kimilerinin ise aracı kurumlar (acenta ya da ajanslar) geldikleri belirtilmesine karşın, Kocaeli'ne kayıtlı sağlık bakanlığı kayıtlarında hiçbir aracı kurum olmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda uzmanlar devletin ajans kurmasını veya özel firmalar ile anlaşma yaparak bu sorunu çözmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Özellikle kamu kurumlarının kendi içinde sağlık turizmi birimlerinin kurulması, yasal irtibat bürosu olması gerektiğini, yerel ve kamu yöneticilerinin, turizmcilerin, hastanelerle bir araya gelerek ortak bir stratejiyle tek elden yürütülmesi gerektiğini ve Kocaeli'nin bu iş için pilot bölge olarak seçilebileceğini vurgulamışlardır.

Kocaeli'nde sağlık turizminin sorunlarına ve çözümüne yönelik ulaşım sorunu olduğu yani Cengiz Topel havaalanının kullanılmadığı ve mutlaka kullanılması gerektiği belirtilmiş ve Kocaeli'nin İstanbul ile ulaşım entegrasyonunun sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Hastaların genellikle İstanbul, Antalya, Ankara gibi büyük şehirleri bildiklerini ve Kocaeli'yi tanımadıkları için kaygı yarattığını belirtmişlerdir. Bunun kenti İstanbul'a yakınlığının vurgulanarak, tanıtım ve pazarlama ile çözülebileceği ifade edilmiştir. Bir diğer sorunun da yabancı dil konusu olduğunu ve gelen yabancılarla iletişim için yabancı dilin önemli olduğu belirtilmiştir. İlaveten devlet hastanelerinde verilen hizmetlerin; otelcilik hizmetleri, randevu tarihleri, transfer organizasyonu vb. sağlık hizmetlerini tamamlayıcı ağırlama hizmetlerinin eksikliği ifade edilmiştir. Kamu hastanelerinin de bu konuda ayrı bir birim oluşturarak özellikle uluslararası sağlık turistlerine yönelik ağırlama ve organizasyon hizmeti de sağlamaları gereklidir.

Kocaeli'nde sağlık turizminin gelişimine yönelik, kalkınma ajansının bölgede sağlık turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi konusunda önemli görevler yaptığı ve maddi kaynak aktardığı, tüm kamu yönetiminin (valilik, kalkınma ajansı, üniversite vd.) Kocaeli'yi sanayi şehrinden sağlık turizmi şehrine dönüştürme çabasında olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda bunun kolay bir iş olmadığı, şehrin tüm dinamikleriyle birlikte ortak hareket etmesini ve uzun bir süreç gerektirdiği ifade edilmiştir.

ÖNERİLER

Bu çalışmada gerek yapılan SWOT analizi gerekse uzmanlar ile yapılan görüşmeler sonucunda Kocaeli ilinin konumu, doğal, kültürel çekicilikleri, tıbbi olanakları ve termal potansiyeli ile sağlık turizminin; medikal turizm, termal turizm, eko turizm, Wellness (sağlıklı Yaşam) turizmi potansiyeline olduğu görülmüştür. Bu bağlamda çalışma sonucunda Kocaeli sağlık turizminin geliştirilmesine yönelik şu öneriler getirilmiştir:

- Hastaların Kocaeli'yi tanımadıkları için kaygılanmaları sebebiyle, kentin İstanbul'a yakınlığının vurgulanarak, İstanbul, Ankara gibi metropollere yakınlığının, her tür ulaşım imkânı bulunmasının, nitelikli özel hastanelere ve sağlıklı yaşam merkezine sahip olmasının avantajlarının tanıtımının yapılması gerekmektedir.

- Mevcut sağlık turizmi belgesine sahip hastane sayısı, niteliği ve personel sayısı artırılmalıdır.
- Turizm faaliyeti için gelen yerli ve yabancı turizmcilere sağlık kuruluşlarında indirimli teşhis ve tedavi veya check-up gibi olanakları artırılmalıdır.
  - Ulusal veya uluslararası kongre, panel vb. organizasyona sağlık alanındaki yatırımcıları, yöneticileri ve personeli davet edilerek sağlık kurumlarının tanıtımı yapılmalıdır.
  - Sağlık turizminin kentte geliştirilmesine yönelik kentte sağlık, turizm ve işletme alanından akademik ve sektör temsilcilerinin katıldığı panel, çalıştay, seminer vb. etkinlikler ile kentin sağlık turizmi tartışılmalıdır.
    - Kocaeli’ de sağlık turizminin gelişmesi için çalışmaların artması ve ilgili kurum ve kuruluşların daha fazla destek olması, Kocaeli’ ye yeni bir vizyon kazandırma konusunda istekli olunması gereklidir.
    - Kocaeli’nin sanayi şehrinden sağlık turizmi şehrine dönüşmesi ve sağlık turizminin gelişmesi için şehrin tüm dinamikleriyle (hastane, konaklama tesisi, sağlıklı yaşam merkezleri, dernekler, acentalar vb.) birlikte çalışması, kısa, orta ve uzun vadeli eylem planları yapılmalıdır.
    - Sağlık turizmi işletmelerinde uluslararası standartlarda iyileştirme yapıldıktan sonra Kafkas, Arap ve Avrupa ülkelerine tanıtım ve iletişimi sağlayacak büroların açılması önerilmektedir.
    - Sağlık turizmine ve sağlık turizmi tesislerine yönelik yasal mevzuat ile ilgili eksikliklerin bir an evvel giderilmesi için sağlık bakanlığı, turizm bakanlığı hatta kimi alanlarda orman bakanlığının birlikte çalışarak bu eksikliklerin giderilmesi gereklidir. Özellikle aracı kurumlara ilişkin düzenlemeler bulunmadığı ve aracı kurumların bu işin lokomotif olduğu düşünüldüğünde, buna yönelik TÜRSAB ile çalışmalar yapılmalıdır.
    - Türkiye genelinde kamu kurumlarının kendi içinde sağlık turizmi birimlerinin kurulması, yasal irtibat bürosu olması, yerel ve kamu yöneticilerinin, turizmcilerin, hastanelerle bir araya gelerek ortak bir stratejiyle tek elden yürütülmesi gerekli olup, Kocaeli ise pilot bölge olarak seçilebilir.
    - Kamu hastanelerinde verilen hizmetlerin; otelcilik hizmetleri, randevu tarihleri, transfer organizasyonu vb. sağlık hizmetlerini tamamlayıcı ağırlama hizmetlerinin eksikliği görülmekte, buna yönelik kamu hastanelerin de ayrı bir birim oluşturularak özellikle uluslararası sağlık turistlerine yönelik ağırlama ve organizasyon hizmeti de sağlamaları da gereklidir.
    - Türkiye genelinde sağlık turizmine yönelik uzun süreli tedavi ve konaklama sağlayan sağlıklı yaşam merkezleri (Wellness- SPA- Detoks), yaşlı bakımı, zayıflama kampı gibi sağlık tesislerine yönelik ruhsatlandırma bakımından sorunlar bulunmaktadır. Bu tesisler sağlık hizmeti vermelerine karşın otel ruhsatı ile çalışmakta ve sağlık bakanlığı tarafından denetlenmemektedir. Bu kuruluşların sağlık hizmetlerinin sağlık tesisi kapsamına alınarak takip edilmesi gereklidir.
    - Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik (www.mevzuat.gov.tr) 12/3/1982 tarihli ve 2634 sayılı kanun ile çıkmış, 21/6/2005 tarih ve 25852 nolu yönetmelik ile değişiklik yapılmış bugün turizm tesislerini dahi sınıflandırma yetersiz kalmış 47 yıllık bir yönetmeliktir. Bu kapsamda Turizm Tesislerinin, Sağlık Turizmi Tesislerinin, Doğa Turizmi tesislerinin vb. tesislere yönelik acil düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kurumların ortak çalışmalarla bir an evvel düzenlemeye gitmesi kaçınılmazdır.
    - Kocaeli’nde sağlık turizminin geliştirilmesi için en temel sorunlardan birisinin ulaşım sorunu olduğu özellikle Cengiz Topel havaalanının kullanılmadığı anlaşılmıştır. Sağlık turizminden gelecek hasta potansiyeli dikkate alındığında hem havaalanının aktive edilmesi hem de Kocaeli’nin İstanbul ile ulaşım entegrasyonunun sağlanması gerekmektedir.
    - Bir diğer sorunun da yabancı dil konusudur ve gelen yabancılarla iletişim için yabancı dil sorununun ivedi çözülmesi gereklidir. Ancak Kocaeli’nde turizm eğitimi alan öğrencilerin yabancı dil eğitimi almamaları da çarpıcı bir diğer sorundur. Bu sorunların çözümünün kolay olmasına karşın, konu ile ilgili olmayan yönetimlerin olması ve halen turizmin kent yönetimince yeterince önemsenmemesi nedeniyle sorun sürmektedir. Bu sorunun bir an evvele çözülmesi gereklidir. Ayrıca sağlık turistleri yanlarında aileleri, arkadaşları ile ülkemize geldiklerinden refakatçilerin çarpan etkilerini de göz önünde bulundurmalı, sağlık personelinin yabancı dil bilgisinin artırılması, üniversitelerde verilen yabancı dil eğitimlerinin hem sayı hem de çeşitlilik olarak artırılması gereklidir (Kantar ve Işık, 2014).
    - Sağlık ve Turizm alanında ortaöğretim, ön lisans ve lisans eğitimi verilen programlara “Sağlık Turizmi” dersinin konulması, özellikle yaşlı bakım ve Gerontoloji olmak üzere sağlık turizmi alanındaki bilim alanlarında meslek standardizasyonunun tanımlanması, Sağlık Turizmi alanında çalışan personelin

nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesinde alınabilecek tedbirlerdir (Kantar ve Işık, 2014).

Dünya’da sağlık turizmi kapsamında seyahat eden yıllık 30 milyon kişi ve 500 milyar dolar sağlık harcamasından söz edilmekte, 2023 yılında 1 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Özellikle ülkemizde turizmin tüm yıla yayılması, turizm sektörünün sürdürülebilirliği ve ekonomiye sağlayacağı katkılar düşünüldüğünde sağlık turizminin önemi yadsınamayacaktır. Bu bağlamda genelinde ülkemiz ve özelinde Kocaeli’nde sağlık turizminin geleceği açısından, sahip olduğumuz doğal ve kültürel çekicilikleri en iyi şekilde değerlendirerek, farklı ve aranılan sağlık turizmi projeleri oluşturmak son derece önemlidir. Bu projelerin ve kentin sağlık turizminin hedef pazarlara yönelik etkin tanıtım ve reklam çalışmalarını yürütmek ve sağlık turizmini kentin ve ülkenin sürdürülebilir politikalarından biri haline getirerek devlet destekli ilerlemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça R. (2016). Sağlık Turizmi, Özel İlgi Turizmi Kitabı İçerisinde 11.Bölüm, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Akoğlan Kozak M. ve Bahçe S. (2012). Özel İlgi Turizmi, 2.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Aydın O. (2012). Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 91-96.
- Bulgan G. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Engelli Turizmi ile İlgili Yapılan Çalışmalar, Akademik Bakış Dergisi, 50, 102-125.
- Ergüven M.H (2010). Wellness, Medical Wellness ve Turizm, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2 (2), 87-95.
- İçöz O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Türkiye’nin Olanakları, Journal of Yaşar University, 4(14), 2257-2279.
- Kantar G. ve Işık E. (2014). Türkiye’de Sağlık Turizmi, Sağlık Akademisyenleri Dergisi- Derleme, 1(1): 15-20.
- Kocabaş E.Ö. (2007). Bir Uygulama Alanı Olarak Sağlık Psikolojik Danışmanlığı, Ege Eğitim Dergisi, 8, 2:37-51.
- Olalı H. (1986). Turizm, M.E.G.S.B Yayınları:615, Ders Kitapları Dizisi:232, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ongun B. (2013). Turizm ve Sağlık Turizmi (Denizli Örneği), T.C.Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özağaç G. (2013). İşyerinde Psikososyal Sağlık: Tekirdağ İli Örneği, Namik Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.
- Özer Ö. ve Songur C. (2012). Türkiye’nin Dünya Sağlık Turizmindeki Yeri ve Ekonomik Boyutu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (7), 69-81.
- Özsarı S.H. ve Karatana Ö. (2013). Sağlık Turizmi Açısından Türkiye’nin Durumu, Derleme, 24 (2):136-144.
- Sandıkçı M. (2008). Termal Turizm İşletmelerinde Sağlık Beklentileri ve Müşteri Memnuniyeti, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Smith M. and Puczko L. (2013). Health and Wellness Tourism, “Spectrum of Health Tourism” Routhledge Taylor and Francis Group, London and Newyork.
- Temizkan, S. P. ve Çiçek, D. (2015). Sağlık Turizmi Kavramı ve Özellikleri, Sağlık Turizmi kitabı içinde, Ed. Saadet Pınar Temizkan, Detay Yayıncılık: Ankara
- Yalçın, B. (2013). Antalya İli Sağlık Turizmi Potansiyeli Araştırması, Basılmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yıldız Z., Yıldız S. ve Karaçayır E. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Engelli Turizmi Pazarının Değerlendirilmesi, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5 (2), 61-80.
- Yirik, Ş., Ekici, R. ve Baltacı, Ş. (2015). *Türkiye ve Dünyada Sağlık Turizmi (Medikal Turizm)*, Detay Yayıncılık: Ankara
- Kocaeli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri, 2019-1, Kocaeli.

İnternet Kaynakçası

- BAKA (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı) (2013). Sağlık Turizmi Sektör Raporu, <http://www.baka.org.tr/uploads/48947588121518SAGLIK-KATALOG-TURKCE-16MAYIS-3.pdf>, E.T: 01.08.2019
- MATSO (Manavgat Ticaret Odası) (2013). Manavgat Sağlık Turizmi Fırsatları Raporu, <https://www.matso.org.tr/images/raporlar/matso-saglik-turizmi.pdf>, E.T: 21.08.2019
- Sağlıklı Hayat Merkezi (SHM), <https://shm.saglik.gov.tr/shm-nedir.html>, E.T: 12.08.2019
- SATURK (Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu) (2019). Sağlık Turizmi Nedir?, <http://www.satürk.gov.tr/images/pdf/tyst/02.pdf>, Erişim: 20.08.2019

- <https://kocaelifikir.com/haberler/gundem/kocaeli-universitesi-uygulama-ve-arastirma-hastanesi-saglik-turizmi-yetki-belgesi-almaya-hak-kazandi/25010>, E.T: 15.08.2019
- <https://www.ohsadkurultayi.org/wp-content/uploads/other/20.pdf> E.T: 11.08.2019
- <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2163874-turkiye-saglik-turizminden-5-yilda-4-4-milyar-dolar-kazandi> E.T: 21.08.2019
- <http://www.tursaf.org.tr/saglik-tesisleri/> E.T: 20.08.2019
- http://www.tursab.org.tr/dosya/12186/saglikturizmiraporu_12186_5485299.pdf E.T: 11.07.2019
- <https://www.deik.org.tr/raporlar-saglik-ve-saglik-turizmi-sektorunden-raporlar> E.T: 05.06.2019
- <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/rapor-ve-istatistikler> E.T: 10.06.2019
- <https://saglikturizmi.saglik.gov.tr/> E.T: 10.06.2019
- <http://sozluk.gov.tr/> E.T: 10.06.2019
- <https://www.igeme.com.tr/yasli-bakimi-turizmi-ve-engelli-turizmi-nedir/> E.T: 15.09.2019
- <http://www.spayonetimi.com/index/default.aspx?id=500> E.T: 10.06.2019
- <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11475/genel-tanimlar.html> E.T: 10.06.2019
- <https://www.medimagazin.com.tr/saglik-calisanlari/tr-turkiyede-46-hastane-akredite-oldu-6-681-41666.html> E.T:10.06.2019
- <https://saglikturizmi.saglik.gov.tr/TR,175/saglik-turizmi-hakkinda.html> E.T: 10.06.2019
- <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/31659,kamu-saglik-tesisleripdf.pdf?0> E.T: 10.06.2019
- <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/31721,ozel-saglik-tesisleripdf.pdf?0> E.T: 10.06.2019
- <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/31800,araci-kuruluslarpdf.pdf?0> E.T: 10.06.2019
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20058948.pdf> E.T: 04.09.2019
- <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> E.T: 10.06.2019
- <https://thenesshotel.com.tr/spa-wellness/health>, Erişim:02.08.2019
- <http://hk.com.tr/zayiflama-kampi.asp>, Erişim:02.08.2019